

نظریه‌های شهر و پیرامون

نویسندگان: دکتر محمد حسین پایلی یزدی و حسین رجبی سناجردی

تهران؛ ۱۳۸۲

ناشر: انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۳۷۸ صفحه، مصور. جدول.

حمیده دوستی

کتاب حاضر اثری از دکتر محمد حسین پایلی یزدی و حسین رجبی سناجردی است که در سال ۱۳۸۲ در تهران توسط انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) به چاپ رسیده است. هدف نویسنده از نگارش کتاب این بوده است که:

نویسنده معتقد است وجود توسعه‌ی شهری پایدار، مستلزم داشتن تفکر عقلایی، فلسفی و ساختار اندام‌واره است. و نظریه را مانند قطب‌نمایی می‌داند در دست ناخدا. همان‌طور که قطب‌نمای دقیق و درست در پیدا کردن راه به ناخدا کمک شایانی می‌کند، نظریه‌ی درست نیز در علوم انسانی به دانشمندان این علوم کمک‌های فراوانی می‌کند. باید نظریه‌ها نیز اصولی و دقیق مطرح شوند و باید با دلایل قاطع علمی بیان شوند.

نویسنده مطلب خود را در ۱۱ فصل بیان کرده و هر یک از این فصل‌ها با یک سر فصل شروع شده است که این سر فصل‌ها خود به شاخه‌های فرعی تقسیم شده‌اند.

فصل اول: کلیات

در فصل اول کتاب که عنوان کلیات دارد، نویسنده سعی کرده تا تعریفی جامع از نظریه داشته باشد و مراحل و مراتب تشکیل نظریه را بیان کند و به اختصار به تفاوت بین نظریه و ایدئولوژی، مکتب، مدل، پارادایم، قانون و فرضیه بپردازد.

فصل دوم: مفاهیم توسعه شهری

همان‌طور که از عنوان فصل مشخص است، خواننده در این قسمت به نظریه‌ای برخورد نداشته زیرا نویسنده ترجیح داده است تا قبل از ورود به مباحث نظریه‌ها، خواننده را با مفاهیم توسعه‌ی شهر و روستا آشنا کند تا خواننده هنگام خواندن کتاب به مشکلی برخورد و هنگام خواندن کتاب بین مفاهیم ظاهراً مشابه تمییز قائل شود.

در ابتدای فصل هم بیان شده است که اگر جامعه‌ای بخواهد توسعه یابد، باید توسعه‌ای همه‌جانبه داشته باشد؛ زیرا توسعه از دو منظر نظری - فلسفی مورد بررسی قرار گرفته و دو بعد عینی - کاربردی دارد؛ و اگر جامعه‌ای قصد توسعه دارد باید در تمام ابعاد مثلاً بعد اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، شهری، روستایی و سیاستگذاری منطقه‌ای توسعه داشته باشد. همچنین در این فصل تبیینی شده بر سنت‌گرایی، مدرنیسم و پست مدرنیسم، شهر و شهرنشینی و روستا و روستائیشینی.

فصل سوم: نظریات رشد ساخت و طراحی شهر

با گذر از فصل دوم خواننده در فصل سوم کتاب با اولین نظریه‌ها که در مورد رشد ساخت و طراحی شهر است، آشنا می‌شود.

در این قسمت ۳۰ نظریه در مورد رشد ساخت و طراحی شهر مطرح شده است و این فصل یکی از پربارترین فصل‌های این کتاب است؛ شاید علت این امر این باشد که نویسنده معتقد است که شهرسازی به معنای جامع کلمه همواره کمتر مورد توجه قرار گرفته است و به نحوی نویسنده می‌خواهد اهمیت این مبحث را نشان دهد. علاوه بر ۳۰ نظریه، نویسنده اشاره‌ای به منشور آتن و منشور ۲۰۰۰ نیز داشته است.

(منشور آتن در سال ۱۹۳۰ در شهر آتن و در کنگره‌ی چهارم که منجر به ارائه‌ی راهکارهایی در مورد معماری مدرن بود، صادر شد ولی در پی نقد منشور آتن و آثار کالبدی آن شرایطی ایجاد شد که پیامد آن صدور منشور ۲۰۰۰ است. در انتهای فصل درست در صفحات ۱۱۸ و ۱۱۹ این دو منشور با هم مقایسه شده‌اند.) علاوه با مطالب ذکر شده در بالا، در کتاب اشاره‌ای شده بر طرح‌های جامع شهری، فناوری‌های ارتباطی و شکل فضایی شهر و فلسفه‌ی فراتجدد (پست مدرنیسم و نگرش آن به طراحی منظر شهری و در آخر فصل تحلیلی بر نظریات رانت (بهره‌ی مالکان) اقتصادی و طراحی شهر شده است.

فصل چهارم: مروری بر برخی نظریات کلان‌شهری

شروع فصل تاریخ‌نگاری آرمان‌شهری (مدینه فاضله) است. در ادامه نظریه‌ی شهر آرمانی و افرادی را که در این مورد نظریه‌ای عنوان کرده‌اند، ذکر کرده است. افرادی مانند افلاطون و فارابی و در آخر نظریه‌های مکاتب مختلف از جمله اسلام، مارکسیستی، فمینیستی، مدرنیسم و پست مدرنیسم در مورد شهر و شهرسازی ذکر شده است. با مطالعه‌ی این فصل خواننده متوجه می‌شود که در هنگام شهرسازی هر مکتبی به چیزی اهمیت می‌دهد که سنگ بنای آن مکتب است، مثلاً در اسلام این مذهب است که تعیین‌کننده‌ی کالبد شهر می‌باشد و در مارکسیست به هزینه‌ی پایین احداث توجه شده و فمینیست‌ها خواهان ایجاد فضای زنانه هستند که توأم با حس امنیت، آرامش، گشایش، معاشرت، صحبت، خلاقیت، تفریح و نشاط است. طبق نظریه‌ی اسلام مذهب نقش عمده‌ای را به عنوان مبدأ بسیاری از شهرهای اسلامی داشته و نقش مذهب غیرقابل انکار است و همین امر سبب شده تا محتوا و کالبد شهرهای اسلامی با شهرهای غربی کاملاً تفاوت داشته باشد. در این بخش به قسمتی از تفاوت‌های آنها اشاره شده است؛ به عنوان مثال یکی از نشانه‌های شهر در مکتب اسلام که نویسنده عنوان کرده، وجود منبر است.

فصل پنجم: نظریات شهرهای جدید

بر بستر تحولات ناشی از انقلاب صنعتی، شهرهای جدید به وجود آمدند و همواره با دو نظریه‌ی اصلاح‌گرایان و آرمان‌گرایان همراه بوده‌اند؛ که کاربرد نوشهرها در ارتباط با نحوه‌ی عملکرد آنها و بنا بر خواسته‌ی و خطمشی‌های حکومتی و یا نظام‌های مدیریتی مشخص و تعیین می‌شود. از جمله نظریه‌های شهرهای جدید که در این فصل اشاره شده، می‌توان به نظریه‌ی شهرهای خطی یا کریدوری یا نواری، شهر صنعتی، شهرک‌های اقماری - خوابگاهی، مجتمع‌های شهری و شهر وسیع اشاره کرد. یکی از نقاط قوت این فصل این است که نویسنده سعی کرده تا تمام فصل را به صورت نموداری ترسیم کند. وجود نمودار به خواننده در درک بهتر مطلب کمک شایانی می‌کند.

فصل ششم: نظریات سازمان فضایی

طبق اظهارات نویسنده مکان‌گزینی صنعتی در ابتدای امر مورد توجه جغرافیدانان بوده، در حالی که اقتصاددانان بیشترین رسالت را در تکمیل این نظریه به عهده داشته‌اند، ولی با این وجود، نظریه‌ی مکان‌گزینی صنعتی در دستور کار علم جغرافیا قرار می‌گیرد.

در این نظریه بیشترین توجه معطوف به این است که با ارائه‌ی کلیه‌ی اصول، هر فعالیت صنعتی بتواند مکان بهینه‌ی خود را که منطبق با حداکثر سود است تعیین کند و قدیمی‌ترین مدل مکان‌گزینی متعلق به «شافل» در سال ۱۸۷۸ است که نظریه‌ی خود را بر مبنای مدل جاذبه ارائه کرد. مطابق با این نظریه صنایع در جوار شهرهای بزرگ و در پاسخ به عامل تقاضا و بازار استقرار می‌یابند.

نظریه‌های این فصل عبارتند از: نظریه‌ی حداکثر استفاده از زمین‌های کشاورزی، نظریه‌ی مکان مرکزی، نظریه‌ی فضای اقتصادی شهرها، نظریه‌ی قطب رشد، نظریه‌ی مرکز-پیرامون، نظریه‌ی مراکز رشد، نظریه‌ی روستاشهری،

نظریه‌ی سیستم‌ها و در آخر نظریه‌ی پراکنش.

در این قسمت نویسنده با استفاده از نمودارها و فرمول‌های خاص ریاضی سعی کرده تا موضوع را بهتر و ملموس‌تر برای خواننده بیان کند و تاحدودی هم موفق بوده است.

فصل هفتم: نظریات شهرگرایی و مهاجرت

در ابتدای فصل نویسنده لازم دانسته که بحث خود را با قوانین مهاجرتی شروع کند، بعد وارد نظریه‌ها شود. قوانین مهاجرتی اولبار توسط «راونشتاین» مطرح شد، طبق این قوانین، مهاجر از منطقه‌ای که در آن فرصت‌های کمتری وجود دارد، به مناطقی می‌رود که فرصت‌های زیادی در دسترس باشد و گزینش این منطقه به کمک عنصر فاصله انجام می‌پذیرد، زیرا مهاجر تمایل دارد به مکان‌هایی مهاجرت کند که نزدیک‌ترند. با مطالعه‌ی نظریه‌هایی که در این بخش به آنها اشاره شده است، مشخص است که تمام نظریه‌ها تأکید دارند که: وجود شرایط و عناصری در مبدأ و در مقصد موجب ایجاد انگیزه در فرد می‌شود که فرد تصمیم به مهاجرت می‌گیرد. این شرایط ممکن است شرایط فیزیکی فرد یا محیط باشد و گاهی ممکن است هزینه یا درآمد، ایجاد انگیزه در فرد کند. هر یک از این نظریه‌ها، از منظر خود به یکی از این عناصر توجه داشته است. به نظر نویسنده، نظریه‌ی در آمد مورد انتظار مهاجر در مقصد، پیش از هر مدل دیگری در تحلیل مهاجرت‌های روستا به شهر در کشورهای در حال توسعه مقبولیت علمی یافته است.

فصل هشتم: نظریات روابط شهر و روستا

درک فرآیند شهرگرایی و بررسی عوامل ضعف بنیان‌های اقتصادی و تولیدی روستاها و همچنین برنامه‌ریزی در جهت بهبود وضعیت مذکور نیازمند شناخت همه‌جانبه از فرآیند، شکل‌گیری و تحولات فضاهای جغرافیایی است. روابط شهر و روستا به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر تحولات فضاهای جغرافیایی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در این بخش نویسنده سعی کرده به علت اهمیت موضوع، نظریه‌هایی که در این رابطه است را عنوان کند. علاوه بر نظریه‌هایی که در کتاب عنوان شده، نویسنده مطالبی را که تکمیل‌کننده‌ی این بحث می‌باشد، ولی عنوان نظریه ندارد را نیز بیان کرده است. مانند: درآمدهای نفتی و دوگانگی شهر و روستا، فناوری نابرابری و پیدایش سکونتگاه‌ها، ماتریالیسم تاریخی و تقابل شهر روستا، استراتژی تأمین نیازهای اصلی و روابط شهر و روستا و در آخر فصل نویسنده اشاره‌ای داشته بر برنامه‌ی اسپارک در چین که از ویژگی‌های بارز این برنامه، اشتغال‌زایی از طریق استفاده از وجود اندیشمندان دانشگاه‌ها و مؤسسات علم و فناوری و دانشجویان و محققان است. این امر نهایت بهره‌وری را به عمل می‌آورد و نه تنها باعث تلفیق هر چه بیشتر علم و فناوری با تولید می‌شود، بلکه شهر را با روستا ارتباط می‌دهد

فصل نهم: نظریه‌های اجتماعی و فضا و مکتب اقتصاد سیاسی فضا

در این فصل دلایل ایجاد شهرها بیان شده است که هر یک از این دلایل به عنوان یک نظریه مطرح است. نظریه‌های اجتماعی و فضا، ضدیت با شهرگرایی، نقد روابط سرمایه‌داری بین شهر و روستا، تحلیل قدرت و مشارکت ماکس وبر، تقسیم کار اجتماعی، بوم‌شناسی انسان در مکتب شیکاگو، ساخت اجتماعی و... . در نقد سرمایه‌داری بین شهر و روستا به نظر ماکس اشاره شده است و در تقسیم کار اجتماعی به نظریه‌های مربوط به امیل دورکیم توجه شده است.

سه نظریه‌پرداز بزرگ (مارکس، ماکس وبر و دورکیم) شهر را شرط اساسی بالندگی نیروهای اقتصادی، اجتماعی جدید و مکانی می‌دیدند که به همراه این نیروها توسعه می‌یافت و خود، بنیان مادی این توسعه را فراهم می‌ساخت. نویسنده نظریه‌ی بوم‌شناسی انسان در مکتب شیکاگو را نخستین نظریه‌ی منسجم به شمار آورده است. قابل ذکر است که در نظریه‌ی ساخت اجتماعی در این بخش به نقل از فردیناند تونیس توضیحی در مورد گمیشافت (اجتماع) و گزلسافت (جامعه) ذکر شده و تفاوت این دو در جدولی آورده شده است.

فصل دهم: نظریات مدیریتی و مشارکتی شهر

چون برنامه‌های مهار مهاجرت از روستا به شهر و تمرکززدایی جمعیت شهری موفق نبوده است، روزبه روز این فکر قوت می‌گیرد که رشد شهرها اجتناب‌ناپذیر است و رهیافت‌های مشکلات شهرها تا حد زیادی به مدیریت کارآمد شهری بستگی دارد.

مدیریت شهری عبارت است از: سازماندهی عوامل و منابع برای پاسخگویی به نیازهای ساکنان شهر. با توجه به این که شهر دارای نظامی باز است، مدیریت شهری پیش از حیطةی کالبدی شهر را دربر می‌گیرد. نظریات این فصل: نظریه‌ی مدیریت مداری شهری، نیازسنجی شهری، مدیریت ژئومورفولوژیک نواحی شهر و در آخر نظریات مشارکت شهری.

فصل یازدهم: نظریات زیست محیطی شهری

در این فصل بیشترین توجه معطوف به محیط زیست شهری است که از دو بخش توسعه‌ی پایدار شهری و نظریه‌ی شهر سالم تشکیل شده است. در بخش توسعه‌ی پایدار شهری موضوع مورد توجه نگهداری منابع برای حال و آینده از طریق استفاده‌ی بهینه از زمین و وارد کردن کمترین ضایعات به منابع تجدیدناپذیر است و در بخش دوم این فصل تعریفی از شهر سالم به زبان پروفیسور «لئونارد دهل» ذکر شده است؛ این تعریف را دهل برای اولین بار در کنفرانسی که در سال ۱۹۸۴ در شهر تورنتوی کانادا به منظور بررسی نتایج گزارش لالونده تشکیل شده بود، ارائه داد.

ارزیابی:

در این کتاب نویسنده به نظریه‌های شهر و پیرامون پرداخته زیرا معتقد است که در دنیای نوین همه چیز براساس دلایل علمی بنا شده است. انسان نیز در طول حیات خود کوشیده است همه‌ی فعالیت‌های خود را، از جمله آرایش فضایی کره‌ی زمین را بر مبنای اصول ایدئولوژیکی و اعتقادی ساماندهی کند. در واقع نظریه همان سنگ بنای شکل علمی مسائل اجتماعی می‌باشد. دانشمندان این علوم (انسانی) از نظریه‌ها استفاده کرده تا به یافته‌های خود شکل علمی بدهند.

متن این کتاب در واقع مجموعه‌ای از نظریه‌های متفاوت از دانشمندان مختلف می‌باشد که نویسنده آنان را یکجا گردآوری کرده و در مکمل بحث توضیحاتی را به آنان اضافه کرده است. در این مجموعه کمتر به صورت مستقیم به مشکلات اشاره شده و همچنین راهکاری در مورد مشکلات داده نشده است؛ زیرا همان‌طور که از نام کتاب برمی‌آید، در این کتاب فقط نظریه‌هایی که در رابطه با شهر و پیرامونش وجود دارد، بیان شده است. ولی با دانستن این نظریه‌ها می‌توان پی به ریشه‌ی مشکلات برد و راه چاره‌ی آنان را یافت. از نقاط قوت این کتاب این است که نویسنده سعی کرده تا مفاهیم هم‌تراز را کنار هم استفاده کند و با بیان تفاوت‌ها و شباهت‌های آنها، خواننده را بیشتر با این مفاهیم آشنا کند. آوردن جدول برای مقایسه‌ی شباهت‌ها و تفاوت‌ها از نقاط قوت کتاب است.

در رابطه با اصول نگارشی اشتباهاتی به چشم می‌خورد. مثلاً: هنگام جمع بستن با «ها» نیم فاصله رعایت نشده و «ها» به کلمه متصل است. (انسانها، بخشها). همچنین در مواردی در نوشتن «همزه» اشتباهاتی رخ داده است. مانند (جرات، ایدتالی و مساله). مجزا نوشتن کلماتی که به صورت کلمه‌ی مرکب هستند (درون زا، جهان گرایی). در مواردی نیز اشکال تاییی به چشم می‌خورد (قدت به جای قدرت و حیات مدتی به جای حیات مدنی)

نحوه‌ی چینش مطالب درست و دقیق است؛ زیرا نویسنده سعی داشته تا در ابتدای کار مطالبی را عنوان کند که به خواننده انگیزه‌ی کافی برای مطالعه‌ی کتاب را بدهد و سپس با توضیح مفاهیم اولیه به خواننده کمک کند تا خواننده در هنگام مطالعه‌ی کتاب با مشکل جدی برخورد نکند و مطالب کتاب را بهتر متوجه شود.

علاوه بر این در این کتاب فقط نظریه‌ها عنوان نشده‌اند، بلکه قوت و ضعف نظریه‌ها نیز بیان شده و نظریه‌ای که جوامع در حال توسعه آن را منبع و مرجع قرار داده‌اند، مشخص شده است. گاهی اوقات تاریخچه‌ی ایجاد این نظریه‌ها نیز بیان شده، زیرا دانستن این مطلب که چه نظریه‌ای در چه مکان و زمانی ایجاد شده، در کاربرد و استفاده‌ی آنها نقش بسزایی دارد.